

Piotr Brzyski

Muzeum Harcerstwa w Warszawie

Udział harcerzy w walkach o niepodległość Rzeczypospolitej Polskiej do 1921 roku

HARCERSTWO

Rocznik naukowy Muzeum Harcerstwa
nr 4/5, 2021/2022, s. 33-44

słowa kluczowe: *harcerstwo, walki o niepodległość, plebiscyty, I wojna światowa, powstania*

Wstęp

Artykuł ten powstał na podstawie materiałów dostępnych w archiwum Muzeum Harcerstwa w Warszawie. Zostały one poddane analizie na potrzeby pracy magisterskiej pt. „Współpraca wojska z harcerzami na przykładzie Związku Harcerstwa Polskiego od 1910 roku do II wojny światowej”, napisanej pod kierunkiem dr hab. Macieja Krotofila, prof. UMK z Katedry Historii Wojskowej Instytutu Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Artykuł ma przybliżyć czytelnikom działalność ruchu harcerskiego od momentu powstania pierwszych drużyn do zakończenia walki o niepodległość i granice II Rzeczypospolitej Polskiej. Jest swobodnym przewodnikiem po niewielkiej części zbiorów wspomnianej wcześniej placówki muzealnej, nie wyczerpuje tematu, a jedynie – sygnalizuje problem badawczy w oparciu o zgromadzone w niej materiały. Na podstawie wspomnianych materiałów nie da się bowiem zaprezentować całości działań skautów i harcerzy na ziemiach polskich, a od listopada roku 1918 – w wolnej Polsce. W artykule znalazły się więc przykłady dzia-

łań, które były powszechne także w innych, nieopisanych tu środowiskach. Wszystkie one korzystały wówczas z prac twórcy skautingu, gen. lorda Roberta Baden-Powella oraz z tworzonych na ich podstawie podręczników i poradników polskich.

Działalność niepodległościowa pod zaborami

Od samego początku harcerze brali udział w pracy podziemnej. W wielu przypadkach była to działalność raczej okazjonalna, wynikająca z chęci członkostwa w działających nielegalnie drużynach skautowych. Przedstawione niżej przykłady zostały przywołane według ówczesnego podziału ziem polskich między państwa zaborcze.

W zaborze austriackim działalność skautowa i harcerska często przeplatała się z udziałem w organizacjach paramilitarnych, działających oficjalnie, oraz we wszelkich formach pracy konspiracyjnej i niepodległościowej. Starsi skauci kieleccy, którzy przedarli się do Galicji, wstępowali do organizacji strze-

leckich i szkolili się w ich szeregach¹. W Tarnobrzegu, w roku szkolnym 1913/14, powstały drużyny skautek i skautów przy tamtejszej szkole realnej². Ich zbiórki odbywały się w jednym z pomieszczeń Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Liczba skautów sięgała 45, liczba skautek pozostaje nieustalona. Z subwencji, uzyskanej od dyrektora szkoły, młodzi ludzie zakupili sprzęt do pionierki. Egzamin samarytański (czyli z pierwszej pomocy) odbył się przed lekarzami ze szpitala w Tarnobrzegu. W maju 1914 roku, w ramach festynu, drużyna zorganizowała pokazy sprawności i budownictwa obozowego. Działalność niepodległościowa w drużynie wiązała się z przynależnością starszych skautów do „Zarzewia”, „Związku Strzeleckiego” oraz „Sokoła”. Ci odbywali w Nisku, w Majdanie i w Kolbuszowej ćwiczenia z bronią, według programu Stałych Drużyn Strzeleckich. Pomagali również drużynie skautowej w zaborze rosyjskim, działającej w Sandomierzu, przenosząc przez granicę instrukcje, podręczniki skautowe i prowadząc zajęcia. Na południu, w Czechowicach-Dziedzicach, działalność niepodległościowa rozpoczęła się w roku szkolnym 1911/12, w Seminarium Nauczycielskim Towarzystwa Szkoły Ludowej w Białej³. Drużyny w tamtym rejonie, poza typową, jawną działalnością skautową, prowadziły szkolenia patriotyczno-obronne oraz przygotowywały młodzież do przyszłej walki zbrojnej. Zajęcia dzieliły się na dwa etapy – zimowy (teoretyczny) i letni (praktyczny), połączony z biwakami w polu. Drużyny z Wadowic brały udział w ćwiczeniach polowych w okolicy Lanckorony i Kalwarii, zorganizowanych przez krakowskie zgromadzenie skautowe. W Rzeszowie pierwsza drużyna skautowa zawiązała się w 1911 roku, między innymi – za sprawą Kazimierza Kublina, późniejszego instruktora Polskiej Organi-

zacji Wojskowej. Trzy lata później rzeszowscy skauci byli zorganizowani w dwie drużyny. Ich ćwiczenia oraz wykłady – były ukierunkowane na zdobywanie wiedzy wojskowej. 3 maja⁴ młodzi ludzie wzięli udział w popisach gimnastycznych, wraz z członkami organizacji paramilitarnych i towarzystw gimnastycznych. Warto nadmienić, że w 1915 roku, w Piotrkowie Trybunalskim, znajdującym się wówczas pod okupacją austriacką, powstała Polska Organizacja Skautowa (POS). Była finansowana przez Departament Wojskowy Naczelnego Komitetu Narodowego, który zajmował się, między innymi, prowadzeniem werbunku do Legionów Polskich⁵. W organizacji zastosowano metodę skautową⁶, rozszerzoną dodatkowo o patronat społeczeństwa nad całym przedsięwzięciem. Jeszcze w roku 1915 POS rozszerzyła swój zasięg poza tereny pozostające wówczas we władaniu monarchii austro-węgierskiej. Zrzeszała wtedy około 1300 chłopców i 900 dziewcząt.

W przypadku zaboru rosyjskiego pierwsze wzmianki o konspiracyjnej działalności harcerskiej pochodzą z Warszawy, a dotyczą początku roku szkolnego 1911/12 r. w szkołach rzemieślniczo-przemysłowych. Jej inicjatorami byli: Kazimierz Morris – członek „Eleus” oraz Kazimierz Trojanowski – członek „Zarzewia”. Pierwsza zbiórka odbyła się 12 września, i, według słów jej uczestnika – Czesława Szczecińskiego⁷, pojawiło się na niej dwóch trzydziestolatków: dziennikarz Czesław Jankowski oraz Maksymilian Łebkowski z naczelnictwa tajnego skautingu. Opisał oni zebranej młodzieży cele i zadania ruchu. Duży nacisk położyli na utrzymanie w tajemnicy istnienia organizacji. Już wkrótce utworzony wówczas zastęp został przekształcony w Rzemieślniczo-Robotniczą Drużynę Skautową im. Marcina „Lelewela” Borelowskiego⁸. Jej członków, od patrona, nazywano

1. Po wkroczeniu strzelców do Kielc, w sierpniu 1914 roku – ich młodzi koledzy zaciągali się do nowo formowanych oddziałów legionowych.

2. Archiwum Muzeum Harcerstwa w Warszawie, *Z dziejów harcerstwa tarnobrzezkiego 1912-1949*, sygn. MHAR/ZHL/332.

3. Tamże, *Zarys historii harcerstwa na Podbeskidziu. Sesja historyczna*, sygn. MHAR/ZHL/206.

4. Tamże, *Historia harcerstwa męskiego w Rzeszowie*, sygn. MHAR/ZHL/621, s. 11.

5. Tamże, *Z dziejów ZHP na Lubelszczyźnie w latach 1914-1986 – recenzje*, sygn. MHAR/ZHL/459/1.

6. Metoda skautowa – uznawany ówczesnie system ciągłego samokształcenia, stosowany w skautingu i w rodzącym się harcerstwie. Składał się z szeregu elementów, jak: prawo i przyrzeczenie skautowe, życie na otwartej przestrzeni, majsterka, rycerskość, ochrona przyrody, wytrzymałość i tolerancja, miłość do swojego kraju, umiejętność obserwacji, mundur, symbolika, dewiza, zawołanie, sprawności, odznaki system zastępowy, dbałość o zdrowie, rozwijanie wielu umiejętności: pływanie, gotowanie, obozowanie, pionierka, sygnalizacja, umiejętność życia na świeżym powietrzu, w zgodzie z fauną i florą. Por.: M. Szamraj, *Proces rewizji metody skautowej*, Harcerski Instytut Badawczy, <https://hib.zhp.pl/wp-content/uploads/2017/03/13.-Proces-rewizji-metody-skautowej.pdf> (dostęp z 15 grudnia 2022 r.).

7. Archiwum Muzeum Harcerstwa w Warszawie, *Borelowiacy. Przyczynki do początku skautingu na terenie Warszawy*, sygn. MHAR/ZHL/589.

8. Marcin „Leleweł” Borelowski, ur. 1829, zm. 1863; polski robotnik – blacharz, pułkownik w Powstaniu Styczniowym, poległ w bitwie na Sowiej Górze. Por.: K. Dunin-Wąsowicz, Marcin Bolewski-Leleweł, Warszawa, 1964. Alojzy Pawełek, ur. 1893, zm. 1930; lekarz, wojskowy, działacz harcerski, autor książek o tematyce harcerskiej i skautowej. Żołnierz Legionów Polskich, od 1919 r. podporucznik Wojska Polskiego. Por.: Rocznik oficerski 1928, Warszawa, 1928

„Borelowiakami”. Pierwszym drużynowym był Alojzy Pawełek⁹ – również „Zarzewiak”. Dzięki niemu drużyna zdobyła przeszkolenie wojskowe, a w trakcie zbiórek, w których uczestniczył przedstawiciel warszawskiej Komendy Skautowej, prowadzono przygotowanie wywiadowcze, ucząc się wykonywania szkieł terenowych, penetracji i opisywania obiektów wojskowych, a także przyswajając inne umiejętności, potrzebne w przyszłej walce o niepodległość. Ćwiczenia odbywały się w podwarszawskich lasach – w Wawrze, w Aninie i w Świdrze. Bardzo popularnym miejscem spotkań młodych konspiratorów była również mogiła powstańców 1863 roku w Puszczy Kampinoskiej. Wspomniana drużyna od 1915 roku współpracowała z Polską Organizacją Wojskową. Harcerze działali jako sanitariusze, kurierzy i magazynierzy broni. I Warszawską Drużyną Harcerską im. Romualda Traugutta do środowisko, które również powstało w konspiracji i działało tak aż do wybuchu I wojny światowej¹⁰. Podobnie, jak w innych drużynach, jej członkowie uczyli się terenoznawstwa i służby samarytańskiej. Z kolei członkowie 9 Warszawskiej Drużyny Harcerskiej, aż do wybuchu wojny, w prywatnych lokalach zdobywali wiedzę na temat historii Polski. Organizowali ćwiczenia terenowe, wycieczki oraz obozy koło miejscowości Świder, na terenach należących do Stanisława Hiszpańskiego – właściciela warsztatu szewskiego, nazywanych „Hiszpanią”¹¹. W trakcie I wojny światowej członkowie 9 WDH doskonalili swoje umiejętności, czego efektem było zorganizowanie w roku 1917 – a więc już po zapowiedziach obu walczących bloków o utworzeniu w przyszłości samodzielnego państwa polskiego – kursu wyszkolenia wojskowego dla starszych harcerzy. Instruktorami byli dawni skauci – oficerowie wojsk polskich. Od 1911 roku również działał w Warszawie konspiracyjny skauting żeński¹². Zorganizowany przez członków organizacji „Zarzewie”, funkcjonował w porozumieniu z Główną Komendą Skautową we Lwowie. Organizacja nauczała dziewczęta historii Polski,

prawa skautowego, a także – wiązania węzłów, podstaw ratownictwa i terenoznawstwa. Podczas zbiórek i wycieczek, odbywających się na terenie samego miasta i okolicznych lasów, skautki uczyły się udzielania pierwszej pomocy, podchodów i tropienia. W Kielcach działalność „Sokoła” i „Zarzewia” zaowocowała organizacją szkoleń konspiracyjnych, połączonych z odwiedzaniem okolicznych mogił powstańców styczniowych. Pierwsza w Kielcach drużyna skautowa przyjęła za swego patrona Dionizego Czachowskiego¹³. Podobnie wyglądały początki skautingu na Podlasiu – utworzone w Siedlcach zastępy stały się organizacją na poły militarną, pod pozorem gier i zabaw urządziły bowiem ćwiczenia wojskowe. Często zdarzało się, że podziemne organizacje niepodległościowe oraz poszczególne jednostki harcerskie zrzeszały tych samych ludzi, łącząc pracę skautową i działalność konspiracyjną, wymierzoną przeciw zaborcy. Różne bywały konsekwencje przenikania się płaszczyzn działania obu tych tajnych struktur.

Również w zaborze pruskim działalność harcerzy odbywała się w warunkach konspiracyjnych. W Rawiczu harcerstwo zaczęło się w 1912 roku, wraz z powołaniem zastępu, który przekształcił się w drużynę, a następnie – w hufiec¹⁴. Tamtejsze dziewczęta zorganizowały się w Koło im. Emilii Plater, będące załącznikiem drużyny. Na Śląsku pierwsze drużyny powstały w 1913 roku, w Piekarach, Szarleju i Chorzowie, nazywanym wtedy Królewską Hutą¹⁵. Niestety, we wspomnianych na wstępie dokumentach nie ma dokładniejszych informacji o działalności tych drużyn. Wiadomo jedynie, że żadna z nich nie przetrwała I wojny światowej. Drużyna harcerska w Środzie Wielkopolskiej działała potajemnie. Zgodnie z zachowaną dokumentacją – 18 maja 1916 r. zebrała się garstka średzkiej młodzieży po kryjomu na szosie żreńskiej pod lipą (...). Dochodziły od dawna wieści, że istnieje polska tajna organizacja skautowa na ziemiach polskich. Powtarzano nazwiska Małkowskiego, Baden-Povella,

9. Alojzy Pawełek, ur. 1893, zm. 1930; lekarz, wojskowy, działacz harcerski, autor książek o tematyce harcerskiej i skautowej. Żołnierz Legionów Polskich, od 1919 r. podporucznik Wojska Polskiego. Por.: *Rocznik oficerski 1928*, Warszawa, 1928

10. Archiwum Muzeum Harcerstwa w Warszawie, Chorzów Warszawa. 1 Warszawską Drużyną Harcerską im. Romualda Traugutta. Historia. Wspomnienia, sygn. MHAR/ZHL/178.

11. Tamże, *Historia 9 Warszawskiej Drużyny Harcerzy in. gen. J. L. Sowińskiego oraz biografia pierwszego drużynowego Janusza Rudnickiego*, sygn. MHAR/ZHL/665.

12. Archiwum Muzeum Harcerstwa w Warszawie, *Materiały do historii Warszawskiej Chorzów Harcerki 1911-1944*, sygn. MHAR/ZHL/142.

13. Dionizy Czachowski, ur. 6 kwietnia 1810 w Niedabyli (pow. radomski), zm. 6 listopada 1863 w Krempie k. Solca n. Wisłą; ziemianin, pułkownik w Powstaniu Styczniowym.

14. Archiwum Muzeum Harcerstwa w Warszawie, *Chorzów Wielkopolska. Dzieje harcerstwa Ziemi Rawickiej*, sygn. MHAR/ZHL/342.

15. Tamże, *Chorzów Śląska. Hufiec Rybnik. Harcerstwo na Ziemi Rybnickiej*, sygn. MHAR/ZHL/230.

uczono polskich pieśni. Drużyna była śleczona przez żandarmów, przez co nie miała możliwości złożenia przyrzeczenia¹⁶. W Kórniku, po rozwiązaniu „Sokoła”, młodzież nie miała możliwości działania, aż do momentu spotkania w roku 1913, podczas wycieczki, I Drużyny z Poznania. To właśnie jej harcerze zmotywali lokalną młodzież do zorganizowania się¹⁷. Miejskowa drużyna szkoliła się w terenoznawstwie, zdobywała umiejętności sanitarne, poznawała wybrane zagadnienia wojskowe. W roku 1917 – nawiązała kontakty z Polską Organizacją Wojskową, od tej pory ćwiczenia były ukierunkowane na łączność i samarytankę. Od połowy 1918 roku drużyna zaczęła działać jawnie: brała udział w uroczystościach świeckich i religijnych na terenie miasta. Było to sprzeczne z wydanym przez władze niemieckie zakazem prowadzenia działalności skautowej, który jednak nie został oficjalnie ogłoszony w Kórniku. Powrót drużynowego, Mariana Metelskiego, który zdezerterował z armii niemieckiej, zaowocował szybkim podjęciem szkolenia wojskowego. W listopadzie 1918 roku przeprowadzono ćwiczenia wojskowe pospołu z drużyną ze Śremu. Prym wiodła w nich ta ostatnia, lepiej wyszkolona. Do 1918 roku harcerstwo działało już niemal we wszystkich miastach Wielkopolski. Ruch skautowy był tu związany z Polską Organizacją Wojskową Zaboru Pruskiego, za pośrednictwem której liczni harcerze wstępowali na przełomie lat 1918/1919 w szeregi powstańcze.

Udział w I wojnie światowej

Wybuch „Wielkiej Wojny” przyniósł Polakom nadzieję na rychły upadek zaborców i odzyskanie niepodległości. Zwłaszcza przedstawiciele młodego pokolenia nie chcieli pozostać biernymi w obliczu wydarzeń, które rozgrywały się na ich oczach. W samej Warszawie – członkowie I Warszawskiej Drużyny Harcerskiej przewozili rannych i pełnili służbę na dworcu. Starsi harcerze brali udział w pracy konspiracyjnej, pełniąc służbę przy

komendzie Polskiej Organizacji Wojskowej. Chłopcy – służyli również w grupie łączności, która zbierała i dostarczała informacje o ruchach wojsk rosyjskich¹⁸. Także Rzemieślniczo-Robotnicza Drużyna Skautowa im. Marcina „Lelewela” Borelowskiego zapisała swój ślad w historii tamtego konfliktu. Jej drużynowy, Alojzy Pawełek, służył w stopniu sierżanta w 2 pułku piechoty II Brygady Legionów Polskich. Jeden z zastępów pełnił służbę w ramach 41 Grupy Pomocy Sanitarnej i, przy tej sposobności, transportował broń z pobożowisk nad Bzurą do konspiracyjnego magazynu¹⁹.

Walka harcerzy w szeregach Legionów Polskich była możliwa dzięki szkoleniom, odbywanym do połowy 1914 roku. Skauci z Kongresówki, nie czekając na zmianę sytuacji na froncie, przedzierali się przez granicę zaborów i wstępowali do oddziałów strzeleckich²⁰. W sierpniu 1914 roku zginął pod Kielcami członek 10 Warszawskiej Drużyny Harcerzy, Julian Cieślak²¹. Do skautów, walczących od pierwszych dni pod komendą Józefa Piłsudskiego, dołączali koledzy z różnych środowisk. Harcerze ze Lwowa, po otrzymaniu telegramu o rozpoczęciu działań wojennych, przzerwali swój obóz wędrowny, by po tygodniu znaleźć się w szeregach wojsk polskich. Część z nich wyruszyła na front z Legionem Wschodnim, inni zostali w mieście i pełnili służbę w szpitalach oraz przy Komendzie Legionów Polskich²². W szeregi wstąpili też harcerze z Rzeszowa, którzy we wrześniu 1914 roku zdobyli 50 austriackich karabinów, co z kolei zaowocowało rozpoczęciem ćwiczeń wojskowych i rychłym przejściem kolejnych 20 młodych ludzi do Legionów. Ubocznym skutkiem było rozwiązanie miejscowych struktur, aż do 1917 roku, kiedy I Drużyna Skautowa została reaktywowana²³. Do wojsk polskich dołączyło też 16 skautów z Tarnobrzega. Wzięli oni ze sobą cały sprzęt połowy macierzystej drużyny, zaś tamtejsze harcerki podjęły służbę sanitarną i pełniły dyżury na stacji kolejowej. Włączyły się również w akcję szycia bielizny dla legionistów²⁴. Z Brzeżan wyruszyła na wojnę

16. Tamże, *Chorągiew Wielkopolska. Dokumenty 1 Drużyny Skautów im. Henryka Sienkiewicza w Środzie*, sygn. MHAR/11-39/59.

17. Tamże, *Chorągiew Wielkopolska. Dzieje harcerstwa Ziemi Kórnickiej. 4 Drużyna Harcerzy ZHP im. ks. Józefa Poniatowskiego*, sygn. MHAR/ZHL/256.

18. Tamże, *Chorągiew Warszawska. 1 Warszawska Drużyna Harcerska im. Romualda Traugutta. Historia. Wspomnienia*, sygn. MHAR/ZHL/178, s. 16-18.

19. Tamże, *Borelowiacy. Przyczynek do początku skautingu na terenie Warszawy*, sygn. MHAR/ZHL/589, s. 14.

20. Tamże, *Związek Harcerstwa Polskiego, Hufiec Kielce im. Obrońców Westerplatte. Szkice historyczne do dziejów Hufca. Przystosowanie wojskowo-obronne w harcerstwie kieleckim w latach 1912-1939*, sygn. MHAR/ZHL/40.

21. Tamże, *Chorągiew Warszawska. 10 Warszawska Drużyna Harcerzy. Szkic historii*, sygn. MHAR/ZHL/189, s. 3.

22. Tamże, *Szkic historii 1 Lwowskiej Drużyny Harcerskiej im. Tadeusza Kościuszki (1911-1939)*, sygn. MHAR/HL/328, s. 13.

23. Tamże, *Historia harcerstwa męskiego w Rzeszowie*, sygn. MHAR/ZHL/621, s. 11.

24. Tamże, *Z dziejów harcerstwa tarnobrzezkiego 1912-1949*, sygn. MHAR/ZHL/332, s. 10-11.

grupa 60 skautów. Dołączyli oni do oddziału skautowego przy I Brygadzie²⁵. Harcerze znaleźli się też w szeregach 1. kompanii batalionu „Sokół”, który wyruszył z Wadowic do Bochni, by dołączyć do 3 pułku piechoty Legionów Polskich. Skauci z Oświęcimia służyli zarówno w Legionach Polskich, jak i w Polskiej Organizacji Wojskowej. Na Śląsku Cieszyńskim harcerze zgłaszały się do, tworzonego w Cieszynie od 8 sierpnia 1914 roku, „Legionu Cieszyńskiego”. W miejscowości Dudzice sformowano pluton, liczący 62 ludzi – głównie skautów. 25 sierpnia 1914 roku pluton ten został wcielony do Batalionu Śląskiego Legionów Polskich. 7 sierpnia 1914 roku, 127 młodych chłopców – w tym wielu skautów, dołączyło do 1. kompanii żywieckich strzelców i pod komendą porucznika Leonarda Rybarskiego wyruszyło na front. Walczyli w bitwach pod Bednarzami, Urzędowem i Kostiuchnowką²⁶. 2. kompanię żywieckich strzelców – liczącą 300 ludzi – sformował, na polecenie władz lokalnych i skautowych, drużynowy skautowy i podporucznik Tadeusz Janich – jeden z bohaterów Powstań Śląskich²⁷. Częstochowscy harcerze wstępowały do Legionów Polskich lub pełnili na ich rzecz rozmaite funkcje na zapleczu: obsługiwali pocztę polową, kolportowali wydawnictwa patriotyczne, opiekowali się chorymi żołnierzami. W służbę pomocniczą zaangażowały się też harcerki²⁸. Lubelscy skauci, pod koniec 1914 roku znaleźli się w szeregach Polskiej Organizacji Wojskowej, a po wycofaniu się z miasta wojsk rosyjskich, w lipcu 1915 r. – kilkudziesięciu skautów zaciągnęło się do Legionów Polskich. W działalność niepodległościową zaangażowały się także lubelskie dziewczęta, które służyły w Żeńskim Oddziale POW. Zajmowały się szyciem plecaków, chlebaków i bielizny dla legionistów. Ofiarowały też wszystkie pieniądze drużyny na rzecz I Brygady Legionów Polskich, a w Boże Narodzenie 1915 roku – przygotowały paczki świąteczne dla żołnierzy. W późniejszych latach Polska Organizacja Wojskowa na Lubelszczyźnie angażowała

młodszych skautów w zadania kurierskie, kolportażowe i w przenoszenie broni²⁹. W szeregach 5 pułku piechoty Legionów znaleźli się harcerze z Łodzi i Piotrkowa Trybunalskiego, zrzeszeni w Polskiej Organizacji Skautowej. Pluton Wywiadowczy był złożony z samych harcerzy, dowodził nim ppor. Stefan Rowecki „Grot”³⁰. W tym samym pułku, w batalionie „Warszawskim”, służyli harcerscy drużynowi z Warszawy. W II Brygadzie Legionów Polskich harcerze stanowili blisko 25% stanu osobowego. Formowana w Piotrkowie, wraz z innymi pododdziałami III Brygady Legionów Polskich, Kompania Skautowa wyruszyła na front jesienią 1915 roku. Funkcjonowała początkowo przy 6 pułku piechoty Legionów, a następnie – przy Komendzie Legionów Polskich. Pamiątkę po niej stanowi wykonany przez piotrkowskie harcerki sztandar, zachowany do dziś, a uroczystie zaprezentowany podczas Złotu w Spale w 1935 roku³¹.

W lecie 1918 roku, w szeregi formowanej na Syberii 5 Dywizji Strzelców Polskich wstąpiło 150 harcerzy z miejscowych środowisk polonijnych. Za udział w 18-miesięcznej kampanii, wielu z nich, otrzymało później Krzyże Walecznych i Ordery Virtuti Militari. Duże nasycenie skautami kadry dowódczej i szeregów żołnierskich w początkowym okresie istnienia jednostki zaowocowało zastosowaniem harcerskiej musztry i regulaminów. Harcerze z drużyny im. Tadeusza Kościuszki w Tyflie, byli pierwszymi ochotnikami, wstępującymi do polskich oddziałów formowanych na Kaukazie w 1917 roku³². W szeregi formowanej we Francji „Armii Błękitnej” generała Józefa Hallera wstępowało wielu harcerzy, a wśród nich – były żołnierz Legionów Polskich i armii kanadyjskiej, Andrzej Małkowski.

Przeciw zaborcom i okupantom

Akcje rozbijania Niemców i Austriaków na ziemiach polskich podejmowano zarówno spontanicznie, jak i dla zwieńczenia długotrwałej pracy konspiracyjnej. W Kielcach, po wybuchu I wojny światowej, działała kon-

25. Tamże, *Hufiec Brzeżany*, sygn. MHAR/ZHL/358, s. 25.

26. Tamże, *Zarys historii harcerstwa na Podbeskidziu. Sesja historyczna*, sygn. MHAR/ZHL/206, s. 9-10.

27. Tamże, *Służba Harcerzek i Harcerzy Podbeskidzia 1911-1995*, sygn. MHAR/ZHL/446, s. 2-3.

28. Tamże, *Z dziejów harcerstwa częstochowskiego*, sygn. MHAR/ZHL/439, s. 1.

29. Tamże, *Z dziejów ZHP na Lubelszczyźnie w latach 1911-1986 – recenzje*, sygn. MHAR/ZHL/459/1, s. 65-76.

30. Stefan „Grot” Rowecki, ur. 1895, zm. 1944, generał dywizji WP, Komendant Główny Związku Walki Zbrojnej a następnie Armii Krajowej. Od 1917 r. w Legionach Polskich, od 1919 r. w Wojsku Polskim. Por.: H. Myśliński, *Generał Stefan Rowecki „Grot” (1895-1944)* w: „Zeszyty Kombatanckie”, nr 36/2003, Warszawa, 2003.

31. Jubileuszowy Zlot Harcerstwa w Spale – III zlot ZHP, zorganizowany z okazji 25-lecia harcerstwa, z udziałem ponad 23 tysięcy harcerzek i harcerzy z całej Polski. Por.: *Leksykon Harcerstwa*, red.: Olgierd Fietkiewicz, Warszawa, 1988, s. 24.

32. Archiwum Muzeum Harcerstwa w Warszawie, *Harcerze w walkach o niepodległość i granice Polski 1914-1921. Zarys problematyki*, sygn. MHAR/ZHL/292, s. 3.

spiracja, zrzeszająca między innymi skautów pozostałych w mieście. W listopadzie 1918 roku, z pomocą Polskiej Organizacji Wojskowej, rozbrojono jednostki austriackie stacjonujące w mieście oraz znajdujące się w nim przejazdem³³. Wyjątkiem był 56 Galicyjski pułk piechoty³⁴, który, z uwagi na skład osobowy, po uzupełnieniu kompanią harcerzy, pełniących służbę wartowniczą, stał się częścią Wojska Polskiego. W Przemyślu harcerze, w tym – członkowie II Drużyny Skautów im. Kazimierza Poniatońskiego, zgłaszali się do powstającego Wojska Polskiego. Ich zadaniem było rozbrajanie żołnierzy austriackich, a młodzi pełnili służbę pomocniczą³⁵. W Krakowie, już w październiku 1918 roku, harcerze pełnili służbę wartowniczą, ordynansową, telefoniczną i kancelaryjną. Stan ów trwał aż do wymarszu na pomoc obrońcom Lwowa. 30 października 1918 roku, w Żywcu, powstała podziemna Armia Polska pod dowództwem kapitana Kwiecińskiego. Należeli doń również harcerze – byli żołnierze austriaccy, wracający z niewoli włoskiej. Wstąpili się oni bezkrwawym rozbrojeniem wartowników i kompanii węgierskiej, co pozwoliło przejąć miasto³⁶.

Włocławskie harcerstwo wyszło z ukrycia w 1918 roku i dołączyło się do rozbrajania okupantów. Młodzi ludzie zajmowali się utrzymywaniem porządku na ulicach miasta³⁷. Harcerki działały w dyspozycji Pogotowia Wojennego (Czerwonego Krzyża) i pełniły dyżury na dworcach, w punktach sanitarnych oraz jako kurierki. W Mławie działalność harcerska była zawieszona i wznawiana. Po opuszczeniu miasta przez wojska rosyjskie – harcerze przejęli odpowiedzialność za zapewnienie jego mieszkańcom bezpieczeństwa³⁸, zaś w dniach 11 i 12 listopada 1918 roku starsi rozbrajali Niemców. Doszło wówczas do śmiertelnego postrzelenia jednego z druhów. Jego pogrzeb był ważnym wydarzeniem

w życiu mieszkańców miasta. W Kaliszu harcerze utworzyli kilka oddziałów, użytych do rozbrajania Niemców. W 1919 roku tamtejsze kompanie harcerskie obsługiwały pociąg pancerny. W Częstochowie, podczas rozbrajania Niemców, zginął młody harcerz. W Łodzi, po czteroletniej okupacji, około osiemdziesięciu harcerzy wzięło udział w rozbrajaniu armii niemieckiej. W Pabianicach na zbiórkę alarmową zgłosiło się kilkudziesięciu harcerzy³⁹. Byli uzbrojeni w laski, pręty i... jeden pistolet. Dołączyło do nich trzydziestu starszych uczniów z Pabianickiej Szkoły Handlowej. Zgodnie z rozkazem komendanta Polskiej Organizacji Wojskowej w Pabianicach, przystąpili oni do rozbrajania niemieckich żołnierzy. Zajęli się również ochroną obiektów strategicznych w mieście: poczty, dworca kolejowego i starostwa. Rozbroili żołnierzy skoszarowanych w mieście oraz żandarmów, stacjonujących w fabryce papieru i w zakładach chemicznych. Wynikiem pertraktacji ze stacjonującymi w fabryce Kindlera „Huzarami Śmierci” – było przejęcie budynku i broni. Przez następne dni harcerze i uczniowie wystawiali posterunki w zajętych obiektach. Starszych spośród nich włączono w skład kompanii, którą powołał pierwszy wojskowy komendant miasta. W Ostrzeszowie harcerze wsparli działania mieszkańców, polegające na rozbrajaniu żołnierzy niemieckich w mieście i w przejeżdżających przez nie pociągach. Z urzędów i gmachów usunięto godła pruskie, a przejętą broń wykorzystano wkrótce w Powstaniu Wielkopolskim. Z uwagi na powołanie polskiej Rady Robotniczo-Żołnierskiej, która nie liczyła się z oficjalną administracją, Niemcy mieszkający doprowadzili do ściągnięcia do ochrony batalionu Grenzschutz⁴⁰, rozbrojonego później również przy udziale harcerzy. Druhowie, którzy wstąpili w szeregi wojsk polskich, wraz z dowódcą wycofali się z miasta⁴¹. 1 Drużyna

33. Tamże, *Związek Harcerstwa Polskiego, Hufiec Kielce im. Obrońców Westerplatte. Szkice historyczne do dziejów Hufca. Przystosowanie wojskowo-obronne w harcerstwie kieleckim w latach 1912-1939*, sygn. MHAR/ZHL/40, s. 8-16.

34. 56 Galicyjski pułk piechoty – niem. *Galizisches Infanterieregiment Nr. 56*, pułk piechoty cesarskiej i królewskiej Armii, utworzony w 1684 roku, stacjonujący w Wadowicach. 88% jego stanu stanowili Polacy, por.: <http://austro-hungarian-army.co.uk/nationality.htm> (dostęp z 10 czerwca 2022 r.).

35. Archiwum Muzeum Harcerstwa w Warszawie, *Historia i tradycje 2 Przemyskiej Drużyny Harcerskiej im. Kazimierza Pułaskiego*, sygn. MHAR/ZHL/587, s. 4.

36. Tamże, *Zarys historii harcerstwa na Podbeskidziu. Sesja historyczna*, sygn. MHAR/ZHL/206, s. 13.

37. Tamże, *Dzieje harcerstwa włocławskiego, lata 1911-1939*, sygn. MHAR/ZHL/78, s. 34.

38. Tamże, *Chorągiew Mazowiecka. Mławskie harcerstwo w latach 1913-1981*, sygn. MHAR/ZHL/120, s. 3-4. Tamże, *Chorągiew Łódzka. Hufiec Męski ZHP w Pabianicach w latach 1912-1949*, sygn. MHAR/ZHL/103, s. 23.

39. Tamże, *Chorągiew Łódzka. Hufiec Męski ZHP w Pabianicach w latach 1912-1949*, sygn. MHAR/ZHL/103, s. 23.

40. Grenzschutz, właśc. Grenzschutz Ost – paramilitarna formacja ochotnicza, działająca w latach 1918-1919. Jej celem było zbrojne przeciwstawianie się odłączeniu terenów wschodnich od Niemiec.

41. Archiwum Muzeum Harcerstwa w Warszawie, *Chorągiew Wielkopolska. 70 lat harcerstwa ostrzeszowskiego, cz. I – okres 1912-1949*, sygn. MHAR/ZHL/260, s. 11-12.

Harcerska im. Jana III Sobieskiego, działająca w Kościanie, na początku grudnia 1918 roku przybrała nazwę „Skauta Rezerwowego” lub „Kościańskiej Kompanii Rezerwy Skautowej”. Opanowała ona miasto i zmusiła do kapitulacji garnizon pruski w sile batalionu piechoty. Później, w grupie liczącej sześćdziesięciu ludzi, skauci wyruszyli do powstania, zabierając swój sztandar⁴². W Toruniu, w strukturach Zachodniej Straży Obywatelskiej, działała samodzielna kompania harcerska pod dowództwem Feliksa Beszczyńskiego. Takie kompanie istniały również w innych miastach Pomorza: Grudziądzu, Chełmnie, Chełmży i Brodnicy. Oddziały te utrzymywały porządek wewnętrzny, pilnowały mienia polskiego oraz brały czynny udział w rozbrajaniu wojsk niemieckich⁴³.

W Warszawie, z członków 1 Warszawskiej Drużyny Harcerskiej im. Romualda Traugutta, utworzono pluton wojskowy. Młodszy druhowie wstępowała do Pogotowia Młodzieży, zorganizowanego przez Naczelnego Inspektora Harcerskiego. Ich rola polegała na pełnieniu służby wartowniczej. Przez ponad miesiąc uczestnicy pogotowia, podzieleni na zastępy, patrolowali wyznaczoną im dzielnicę Warszawy – Powiśle. Jednocześnie harcerze zabezpieczali uroczystości państwowe, tworząc kordony podczas przejazdu najważniejszych osobistości: Józefa Piłsudskiego i Ignacego Paderewskiego⁴⁴. Oprócz harcerzy wspomnianej już, warszawskiej jedynki, w pogotowiu brali również udział członkowie 9 Warszawskiej Drużyny Harcerzy. Wedle danych, zawartych w materiałach archiwalnych, wstępowała oni w szeregi plutonu harcerskiego, który już wkrótce rozrósł się do rozmiarów (i szczebla) kompanii⁴⁵.

O granice Niepodległej

Wojna polsko-ukraińska

Harcerze masowo wzięli udział w walkach o granice odradzającego się państwa polskiego. Od listopada 1918 do lata 1919 roku trwał konflikt polsko-ukraiński, dotyczący przynależności terytorialnej Galicji Wschodniej, zamieszkiwanej przez Ukraińców, ale również – przez Polaków i Żydów⁴⁶. Skauci szczególnie zapisali się w dwóch jego epizodach: w walkach o Lwów i w obronie Przemyśla.

1 listopada 1918 roku, po wycofaniu się wojsk austriackich i przejściu kontroli nad Lwowem przez Ukraińców, nastąpił silny opór ze strony Polaków. Miasto zostało rozdzielone linią frontu. Harcerze I Lwowskiej Drużyny Harcerzy nie wystąpili jako zorganizowana formacja, walczyli jednak w najbliższych punktach oporu. Starsi harcerze wzięli do ręki broń, młodszy pełnili rolę sanitariuszy i łączników, którzy przekradali się z rozkazami i meldunkami pomiędzy odciętymi od siebie częściami miasta. W walkach brali udział również harcerze z Drużyn: 2, 3, 4, 5, 7 i 13 oraz z Drużyny im. Tadeusza Kościuszki z Zagórza. Walczyli pod Cytadela, gmachem Sejmu Galicyjskiego, na Poczie, w obronie radiotelegrafu, oraz na tzw. Górze Straceń⁴⁷. W obronę miasta zaangażowani byli też harcerze z innych części kraju, np. członkowie I Drużyny Harcerskiej im. Henryka Sienkiewicza ze Środy Wielkopolskiej⁴⁸. Według dostępnych danych, w walkach wzięło udział 107 harcerzy lwowskich, co stanowiło 80% członków tamtejszych drużyn męskich. Także drużyny żeńskie wzięły udział w walkach. Harcerki pełniły funkcję sanitariuszek, służyły w szpitalach, były łączniczkami. Niektóre z dziewcząt walczyły z bronią w rękę. Za pomoc w obronie miasta, Kapituła Krzyża Obrony Lwowa ozdobiła nim sztandar Lwowskiej Chorągwi Harcererek⁴⁹.

W Przemyślu prowadzono walki o odbicie miasta z rąk ukraińskich. Wzięło w nich udział piętnastu przemyskich harcerzy z II Drużyny Skautowej im. Kazimierza Pułaskiego. Za wal-

42. Tamże, *Harcerze w walkach o niepodległość i granice Polski 1914-1921. Zarys problematyki*, sygn. MHAR/ZHL/292, s. 4.

43. Tamże, *Skauki-harcerze w walce o niepodległość Polski w latach 1914-1921. Harcerstwo obszaru Chorągwi Toruńskiej. Echa harcerskich spraw 1944-1950*, sygn. MHAR/ZHL/76, s. 6.

44. Tamże, *Chorągiew Warszawska. 1 Warszawska Drużyna Harcerska im. Romualda Traugutta. Historia. Wspomnienia*, sygn. MHAR/ZHL/178, s. 19-20.

45. Tamże, *Historia 9 Warszawskiej Drużyny Harcerzy in. gen. J. L. Sowińskiego oraz biografia pierwszego drużynowego Janusza Rudnickiego*, sygn. MHAR/ZHL/665, s. 33.

46. Por.: M. Klimecki, *Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918-1919*, Warszawa, 2000.

47. Archiwum Muzeum Harcerstwa w Warszawie, *Harcerze w walkach o niepodległość i granice Polski 1914-1921. Zarys problematyki*, sygn. MHAR/ZHL/292, s. 3.

48. Tamże, *Chorągiew Wielkopolska. Dokumenty 1 Drużyny Skautów im. Henryka Sienkiewicza w Środzie*, sygn. MHAR/11-39/59, s. 11-12.

49. Tamże, *Chorągiew Lwowska Harcererek*, sygn. MHAR/ZHL/351, s. 7.

ki – zostali odznaczeni Krzyżami Walecznych i Gwiazdami Przemysła⁵⁰. Tym ostatnim odznaczeniem, w 18. rocznicę odzyskania niepodległości, został również ozdobiony sztandar Lwowskiej Chorągwi Harcerzy⁵¹.

Powstanie wielkopolskie

Także w powstaniu wielkopolskim masowo uczestniczyli młodzi ludzie. Już na samym początku, 27 grudnia 1918 roku, z członków 6 Drużyny Skautowej im. Gen. Henryka Dąbrowskiego sformowano w Poznaniu kompanię skautową. Jej dowódcą został Józef Ratajczak, który w trakcie powstania awansował na stopień porucznika i dowodził kolejno 3. oraz 7. kompanią 1 Pułku Strzelców Wielkopolskich, w którego skład wszedł też wspomniany pododdział harcerski. Za udział w powstaniu – ów oficer został odznaczony czterokrotnie Krzyżem Walecznych oraz Krzyżem Orderu Virtuti Militari V klasy. W walkach o lotnisko w Ławicy, 6 stycznia 1919 roku, udział wziął drugi oddział skautowy, z poznańskiego Fortu Grolmann⁵². Z kolei członkowie I Drużyny Harcerskiej im. Henryka Sienkiewicza ze Środy Wielkopolskiej wstąpili w szeregi I kompanii Średzkiej, kontynuując swój udział w czynie niepodległościowym⁵³. 6 stycznia 1919 roku, wyruszył na przedpola Ostrzeszowa oddział powstańczy, zaprzysiężony na sztandar tamtejszego „Sokoła”. W jego skład wszedł przedwojenni harcerze, którzy – wcześniej przymusowo wcieleni – zdezerterowali z armii pruskiej. We wspomnianym oddziale walczył Mieczysław Marcinkowski – drużynowy berlińskiej Drużyny Harcerzy im. Karola Marcinkowskiego. Najmłodszy druhowie stawili się, całą drużyną, do dyspozycji dowództwa. Powierzano im różne zadania, jednym z nich była konfiskata niemieckich telefonów, mająca utrudnić przeciwnikowi komunikację. Pełnili służbę w sztabie dowództwa, byli gońcami, roznosili pocztę i transportowali rannych do szpitali. Podobną rolę pełnili harcerze w miejscowości Mikstat⁵⁴. Po pogorszeniu się

sytuacji na froncie – harcerze donosili amunicję oraz pomagali w przenoszeniu ofiar walk. Podczas pogrzebu poległych pod Ligotą, wraz z żołnierzami i sokołami, stanowili eskortę honorową. Także w Grodzisku harcerze włączyli się w działania powstańcze. Młodszy byli wykorzystywani jako łącznicy i wywiadowcy, starsi – dołączyli do tamtejszego oddziału powstańczego, który walczył w bitwie o Międzichowo, ponosząc straty⁵⁵.

W Wilnie, w samoobronie złożonej głównie z Polaków – byłych żołnierzy armii zaborczych oraz z cywilnych ochotników, znaleźli się również wileńscy harcerze. Stworzyli oni przy kompanii szkolnej pluton harcerski, który, wraz ze wzrostem liczebności, został przemianowany na 2. kompanię II batalionu. W tym czasie, poza ćwiczeniami, priorytetem było zdobycie broni i amunicji. 1 stycznia 1919 roku nadszedł rozkaz zabezpieczenia miasta. Tego samego dnia, o godzinie 17.00, zastęp harcerski złapał bolszewickich dywersantów z bronią i wyposażeniem. Pozyskano wówczas, wedle relacji świadka tych wydarzeń: *karabiny, 3500 ładunków, 4 pasy do karabinów maszynowych, granaty i rewolwery. Przy jednym z nich znaleźliśmy kilka tysięcy marek, które z bronią i jej byłyimi właścicielami odesłaliśmy do sztabu Batalionu*⁵⁶.

Skauci – ochotnicy z terenów Kujaw i Pomorza, powracający z frontów I wojny światowej, przemycali broń przez graniczną rzekę Drwęcę, przekazując ją stacjonującą w powiecie rypińskim oddziałom Wojska Polskiego. Granicę przekraczali też harcerze z Torunia, Grudziądza, Chełmna oraz z Nowego Miasta Lubawskiego, którzy zgłaszali się do nowo sformowanej 4 Dywizji Strzelców Pomorskich⁵⁷ – późniejszej 16 Dywizji Piechoty, a w szczególności do wchodzącego w jej skład Toruńskiego Pułku Strzelców, stacjonującego w Inowrocławiu. W jej składzie brali udział w przywróceniu Polsce Pomorza⁵⁸.

50. Tamże, *Historia i tradycje 2 Przemyskiej Drużyny Harcerskiej im. Kazimierza Pułaskiego*, sygn. MHAR/ZHL/587, s. 4.

51. Por.: „Gazeta Lwowska”, nr 277, Lwów, 1936, s. 2.

52. Tamże, *6 Poznańska Drużyna Skautowa – 1 Lotnicza Drużyna Harcerzy im. gen. Jana Henryka Dąbrowskiego*, sygn. MHAR/ZHL/616.

53. Tamże, *Chorągiew Wielkopolska. Dokumenty 1 Drużyny Skautów im. Henryka Sienkiewicza w Środzie*, sygn. MHAR/11-39/59.

54. Tamże, *Chorągiew Wielkopolska. 70 lat harcerstwa ostrzeszowskiego, cz. I – okres 1912-1949*, sygn. MHAR/ZHL/260, s. 12.

55. Tamże, *Józef Jankowski, Wspomnienia Harcerskie*, sygn. MHAR/ZHL/300, s. 12-15.

56. Tamże, *Chorągiew Wileńska. Zarys dziejów Chorągwi Wileńskiej Harcerzy*, sygn. MHAR/ZHL/261, s. 13-14.

57. 4 Dywizja Strzelców Pomorskich była jednostką piechoty Armii Wielkopolskiej i Wojska Polskiego. Została sformowana 30 lipca 1919 roku, zaś 5 marca 1920 roku – przemianowana na 16 Pomorską Dywizję Piechoty.

58. Archiwum Muzeum Harcerstwa w Warszawie, *Skauci-harcerze w walce o niepodległość Polski w latach 1914-1921. Harcerstwo obszaru Chorągwi Toruńskiej. Echa harcerskich spraw 1944-1950*, sygn. MHAR/ZHL/76, s. 6.

Plebiscyt na Górnym Śląsku

W 1919 roku powołano przy Naczelnictwie ZHP w Warszawie „Wydział Plebiscytowy”, którego zadaniem było kierowanie pracą harcerską na Górnym Śląsku. Jego kierownikiem został druha Stanisław Rudnicki. W roku 1920 wydział powołał, jako jedną z sekcji wychowania fizycznego przy Komisariacie Plebiscytowym Górnego Śląska w Bytomiu, Sekcję Harcerską, przekształconą następnie w Inspektorat Harcerski okręgu Górnego Śląska. Pierwszym inspektorem był Miłosz Sołtys, a sekretarzem – Jan Wawrzyniak; działały w nim dwie sekcje: męska, z Antonim Olbromskim i żeńska, z Jadwigą Sołtys⁵⁹ na czele. Zgodnie z okólnikiem inspektoratu z 1 marca 1921, harcerze mieli zgłaszać się w okresie plebiscytu do lokali wyborczych swoich macierzystych środowisk. Ich zadaniem było pilnowanie lokali i prowadzenie akcji propagandowej. Śledzili też ruchy Niemców oraz pomagali w głosowaniach osobom starszym i chorym⁶⁰. Jadwiga Sołtys, w listach z okresu plebiscytu pisała, że jej zadaniem było witanie na dworcu w Bytomiu Polaków, którzy przyjeżdżali na głosowanie. Z pociągów wysiadały bowiem duże grupy Niemców, a tylko nieliczni Polacy, zabierani do rodzimych placówek⁶¹. Jedną z najstarszych – Drużyna Harcerska im. Tadeusza Kościuszki w Orzegowie, również włączyła się w działania plebiscytowe. Harcerze roznosili materiały propagandowe, opiekowali się przyjezdnymi oraz śledzili ruchy niemieckich bojówek, które próbowały zakłócić spokój podczas plebiscytu. W Raciborzu, nowo powstałe jednostki harcerskie brały udział w organizacji głosowań. Harcerki roznosiły ulotki przedwyborcze i dystrybuowały polską prasę. Starsze harcerki obsługiwały punkty wydawania posiłków, informowały przyjeżdżających na głosowanie Polaków o jego dacie oraz kierowały ich na kwatery. W czasie samego głosowania – pilnowały wejść do lokali wyborczych, a wieczorem – nadzorowały liczenie głosów. Najmłodsze – rozdawały ulotki informacyjne⁶². Harcerze zajmowali się też opieką nad dziećmi osób zaangażowanych

w plebiscyt oraz pełnili dyżury w kuchniach dla pracowników plebiscytowych. 6 marca grupa harcerzy ochroniła lokal Komisariatu Plebiscytowego w Rybniku przez zdemolowaniem przez niemieckich bojówkarzy. W akcję włączyły się również harcerki ze Lwowa⁶³, nie są jednak znane bliższe szczegóły dotyczące ich działań. I Drużyna Harcerska im. Wawrzy Czarnego w Berlinie była jedną polską organizacją młodzieżową, która na terenie Niemiec włączyła się w działalność propagandową na potrzeby plebiscytu. Członkowie drużyny działali w małych grupach, by umknąć berlińskiej policji. Rozprawdzali materiały informacyjne na zebraniach Górnoślązaków, umieszczali nalepki i kolportowali propolskie ulotki w miejscach niemieckich wieców oraz w pociągach kolei miejskiej i metra. Jedną z najbardziej spektakularnych akcji było stworzenie napisu „Stimmt für Polen” na środku placu Lustgarten, w pobliżu zamku cesarskiego, gdzie miała się odbyć manifestacja robotnicza⁶⁴.

I i II powstanie śląskie

W I powstaniu śląskim (16-24 sierpnia 1919 roku) wzięło udział około 200 harcerzy, głównie – z Zagłębia⁶⁵. Niestety, materiały archiwalne ze zbiorów muzealnych nie dostarczają szczegółowej wiedzy na temat ich działalności. Wybuch II powstania śląskiego (19/20-25 sierpnia 1920 roku) zastał uczestników kursu instruktorów harcerskich w Czarnym Lesie, w powiecie lublinieckim. Kursanci z Knuruwa przystąpili do powstania, tworząc samodzielny oddział. Dowódcą oddziału „Wilki” został Jan Pyszny, a jego zastępcą – Wiktor Nocoń. W wywiadzie powstańczym działali inni harcerze I Męskiej Drużyny Harcerzy z Knuruwa. Także w Rybniku harcerze wstępowali do oddziałów powstańczych. Jednym z ich dowódców został druha Maksymilian Piekła⁶⁶. W powstaniu walczył też Tadeusz Janich z Żywca, który, po pobycie w niewoli włoskiej, wstąpił do Armii Polskiej pod dowództwem gen. Józefa Hallera. Wypełniając rozkazy przełożonych, skontaktował się z dowództwem II Powstania Śląskiego i brał

59. Tamże, *Chorągiew Śląska. Hufiec Ruda Śląska. Związek Harcerstwa Polskiego na terenie miasta Ruda Śląska*, cz.1, 1920-1939, sygn. MHAR/ZHL/227, s. 5.

60. Tamże.

61. Archiwum Muzeum Harcerstwa w Warszawie, *Chorągiew Śląska. Ruch żeński na Śląsku od 1920 r.*, sygn. MHAR/ZHL/209, s. 2-4.

62. Tamże, s. 12.

63. Archiwum Muzeum Harcerstwa w Warszawie, *Chorągiew Lwowska Harcerek*, sygn. MHAR/ZHL/351, s. 24.

64. Tamże, *Antoni Nowak. Wspomnienia berlińskie. Historia harcerstwa polskiego w Berlinie*, sygn. MHAR/ZHL/338, s. 30-31.

65. Tamże, *Chorągiew Śląska. Hufiec Rybnik. Początki harcerstwa na Ziemi Rybnickiej*, sygn. MHAR/ZHL/228, s. 6.

66. Tamże.

w nim czynny udział⁶⁷. W walkach uczestniczył również zastęp starszych chłopców, wydelegowany z II Warszawskiej Drużyny Harcerzy im. Tadeusza Reytana⁶⁸. Zryw ten – umocnił i skonsolidował szeregi istniejących drużyn harcerskich.

III powstanie śląskie

Przed wybuchem III powstania śląskiego (2/3maja - 5 lipca 1921 roku) zlecono tamtejszym drużynom zacieśnienie współpracy z władzami wojskowymi. W celu omówienia przetrzutu na Śląsk oddziałów harcerskich, Naczelnictwo wysłało do płk. Macieja Mielżyńskiego – mjr. hm. Władysława Nekrasza⁶⁹. Pułkownik odmówił, wierząc, że Ślązacy poradzą sobie bez wsparcia. Mimo to, w III powstaniu śląskim wzięło udział wielu harcerzy. Jednym z nich był wspomniany już Tadeusz Janich. Weteran poprzedniego zrywu – był jednym z organizatorów kolejnej akcji⁷⁰. Organizator harcerstwa na Śląsku, Miłosz Sołtys, poprowadził do walki pod Łabędami oddział harcerski z własnym sztandarem. Do akcji włączyli się również harcerze z Drużyny im. Tadeusza Kościuszki z Wójtowej Wsi k. Gliwic. Drużynowy Franciszek Powiecki z Knuruwa przyprowadził ze sobą 13 harcerzy. W walkach pod Górą Św. Anny uczestniczyli harcerze z Częstochowy, Rybnika, Sosnowca, Knuruwa oraz... ze Lwowa. W powstaniu brali również udział harcerze – ochotnicy z całej Polski: z Krakowa, z Warszawy czy z Poznania⁷¹. W bitwie pod Bierawą wyróżnił się odwagą Franciszek Powiecki i harcerze I Męskiej Drużyny Harcerzy im. Henryka Dąbrowskiego z Knuruwa. W walkach pod Paruszowcem (dzielnica Rybnika) – łączni-

kiem 13 pułku piechoty z Żor był Wojciech Wolnik. Zajmował się donoszeniem amunicji na pierwszą linię, a po odepchnięciu Niemców – wykrył schowek z bronią⁷². Instruktorami harcerskimi byli, uczestniczący w walkach powstańczych, oficerowie: kpt. Robert Oszek – dowódca 1 dywizjonu samochodów pancernych⁷³ oraz Edward Kabcz – dowódca pociągu pancernego. Harcerki zorganizowały żeńską służbę kurierską, w której działanie zaangażowani byli również młodszy harcerze. Jej szefową została drużna Wanda Jordánówna. Dziewczęta z Bielszowickiej Drużyny Harcererek pełniły obowiązki łączniczek i sanitariuszek oraz pomagały w powstańczych kuchniach⁷⁴.

Plebiscyt na Warmii, Mazurach i Powiślu

W plebiscycie na Warmii, Mazurach i Powiślu, zorganizowanym w lipcu 1920 roku, wzięli udział członkowie I Lwowskiej Drużyny Harcerzy, jednak nie znamy zakresu ich działań⁷⁵. W akcję włączyły się również lwowskie harcerki z drużyny akademickiej.

Plebiscyt na Śląsku Cieszyńskim, Spiszu i Orawie

Harcerze zaangażowali się również w organizację, odwołanego ostatecznie w lipcu 1920 roku, plebiscytu na Śląsku Cieszyńskim, Spiszu i Orawie. Z zachowanych w zbiorach muzeum dokumentów wiadomo jedynie o harcerzach z II Drużyny Skautowej im. Kazimierza Pułaskiego, którzy wyruszyli tam dziesięcioosobowym zastępem. Ich zastępowym został Eugeniusz Kocół, a jego zastępcą – Wilhelm Słaby.

67. Archiwum Muzeum Harcerstwa w Warszawie, *Zarys historii harcerstwa na Podbeskidziu. Sesja historyczna*, sygn. MHAR/ZHL/206, s. 12.

68. Tamże, *Historia II Warszawskiej Drużyny Harcerzy im. Tadeusza Reytana*, sygn. MHAR/ZHL/337, s. 1.

69. Władysław Nekrasz, ur.1893, zm. 1940 – major Wojska Polskiego, działacz harcerski w stopniu harcmistrza, autor wielu publikacji o tematyce harcerskiej i wojskowej. Por.: W. Błażejowski, Władysław Nekrasz, w: *Polski Słownik Biograficzny*, tom XXII, Wrocław, 1977, s. 664-666.

70. Archiwum Muzeum Harcerstwa w Warszawie, *Zarys historii harcerstwa na Podbeskidziu. Sesja historyczna*, sygn. MHAR/ZHL/206, s. 12.

71. Tamże, *Chorągiew Opolska. Hufiec Opole. Wierni powstańczym tradycjom*, sygn. MHAR/ZHL/132, s. 9-10.

72. Tamże, *Chorągiew Śląska. Hufiec Rybnik. Początki harcerstwa na Ziemi Rybnickiej*, sygn. MHAR/ZHL/228, s. 7.

73. Tamże, *Chorągiew Śląska. Harcerze w III powstaniu śląskim*, sygn. MHAR/ZHL/210, s. 3.

74. Tamże, *Chorągiew Śląska. Hufiec Ruda Śląska. Związek Harcerstwa Polskiego na terenie miasta Ruda Śląska, cz. 1, 1920-1939*, sygn. MHAR/ZHL/227, s. 7.

75. Tamże, *Szkic historii I Lwowskiej Drużyny Harcerskiej im. Tadeusza Kościuszki (1911-1939)*, sygn. MHAR/HL/328, s. 16.

Literatura

Źródła archiwalne – archiwum Muzeum Harcerstwa w Warszawie:

- 6 Poznańska Drużyna Skautowa – 1 Lotnicza Drużyna Harcerzy im. gen. Jana Henryka Dąbrowskiego, sygn. MHAR/ZHL/616;
- Antoni Nowak. *Wspomnienia berlińskie. Historia harcerstwa polskiego w Berlinie*, sygn. MHAR/ZHL/338;
- Borelowiaci. *Przyczynki do początku skautingu na terenie Warszawy*, sygn. MHAR/ZHL/589;
- Chorągiew Lwowska Harcerek, sygn. MHAR/ZHL/351;
- Chorągiew Łódzka. *Hufiec Męski ZHP w Pabianicach w latach 1912-1949*, sygn. MHAR/ZHL/103;
- Chorągiew Mazowiecka. *Mławskie harcerstwo w latach 1913-1981*, sygn. MHAR/ZHL/120;
- Chorągiew Opolska. *Hufiec Opole. Wierni powstańczym tradycjom*, sygn. MHAR/ZHL/132;
- Chorągiew Śląska. *Harcerze w III powstaniu śląskim*, sygn. MHAR/ZHL/210;
- Chorągiew Śląska. *Hufiec Ruda Śląska. Związek Harcerstwa Polskiego na terenie miasta Ruda Śląska, cz.1, 1920-1939*, sygn. MHAR/ZHL/227;
- Chorągiew Śląska. *Hufiec Rybnik. Harcerstwo na Ziemi Rybnickiej*, sygn. MHAR/ZHL/230;
- Chorągiew Śląska. *Hufiec Rybnik. Początki harcerstwa na Ziemi Rybnickiej*, sygn. MHAR/ZHL/228;
- Chorągiew Śląska. *Ruch żeński na Śląsku od 1920 r.*, sygn. MHAR/ZHL/209;
- Chorągiew Warszawska. *1 Warszawska Drużyna Harcerska im. Romualda Traugutta. Historia. Wspomnienia*, sygn. MHAR/ZHL/178;
- Chorągiew Warszawska. *10 Warszawska Drużyna Harcerzy. Szkic historii*, sygn. MHAR/ZHL/189;
- Chorągiew Wielkopolska. *70 lat harcerstwa ostrzeszowskiego, cz. I – okres 1912-1949*, sygn. MHAR/ZHL/260;
- Chorągiew Wielkopolska. *Dokumenty 1 Drużyny Skautów im. Henryka Sienkiewicza w Środzie*, sygn. MHAR/11-39/59;
- Chorągiew Wielkopolska. *Dzieje harcerstwa Ziemi Kórnickiej. 4 Drużyna Harcerzy ZHP im. ks. Józefa Poniatowskiego*, sygn. MHAR/ZHL/256;
- Chorągiew Wielkopolska. *Dzieje harcerstwa Ziemi Rawickiej*, sygn. MHAR/ZHL/342;
- Chorągiew Wileńska. *Zarys dziejów Chorągwi Wileńskiej Harcerzy*, sygn. MHAR/ZHL/261;
- Dzieje harcerstwa wrocławskiego, lata 1911-1939*, sygn. MHAR/ZHL/78;
- Harcerze w walkach o niepodległość i granice Polski 1914-1921. Zarys problematyki*, sygn. MHAR/ZHL/292;
- Historia 9 Warszawskiej Drużyny Harcerzy in. gen. J. L. Sowińskiego oraz biografia pierwszego drużynowego Janusza Rudnickiego*, sygn. MHAR/ZHL/665;
- Historia harcerstwa męskiego w Rzeszowie*, sygn. MHAR/ZHL/621;
- Historia i tradycje 2 Przemyskiej Drużyny Harcerskiej im. Kazimierza Pułaskiego*, sygn. MHAR/ZHL/587;
- Historia II Warszawskiej Drużyny Harcerzy im. Tadeusza Reytana*, sygn. MHAR/ZHL/337;
- Hufiec Brzeżany*, sygn. MHAR/ZHL/358;
- Józef Jankowski, *Wspomnienia Harcerskie*, sygn. MHAR/ZHL/300;
- Materiały do historii Warszawskiej Chorągwi Harcerek 1911-1944*, sygn. MHAR/ZHL/142;
- Skauci-harcerze w walce o niepodległość Polski w latach 1914-1921. Harcerstwo obszaru Chorągwi Toruńskiej. Echa harcerskich spraw 1944-1950*, sygn. MHAR/ZHL/76;
- Służba Harcerek i Harcerzy Podbeskidzia 1911-1995*, sygn. MHAR/ZHL/446;
- Szkic historii 1 Lwowskiej Drużyny Harcerskiej im. Tadeusza Kościuszki (1911-1939)*, sygn. MHAR/HL/328;
- Z dziejów harcerstwa częstochowskiego*, sygn. MHAR/ZHL/439;
- Z dziejów harcerstwa tarnobrzeckiego 1912-1949*, sygn. MHAR/ZHL/332;

Z dziejów ZHP na Lubelszczyźnie w latach 1914-1986 – recenzje, sygn. MHAR/ZHL/459/1;
Zarys historii harcerstwa na Podbeskidziu. Sesja historyczna, sygn. MHAR/ZHL/206;
Związek Harcerstwa Polskiego, Hufiec Kielce im. Obrońców Westerplatte. Szkice historyczne do dziejów Hufca. Przystosowanie wojskowo-obronne w harcerstwie kieleckim w latach 1912-1939, sygn. MHAR/ZHL/40;

Opracowania

Błażejewski Waclaw. 1977. *Nekrasz Władysław*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, T. XXII, Wrocław.
Dunin-Wąsowicz Krzysztof. 1964. *Marcin Borelowski-Lelewel*, Warszawa.
Klimecki Michał. 2000. *Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919*, Warszawa.
Leksykon Harcerstwa. 1988. red.: Olgierd Fietkiewicz, Warszawa.
Rocznik oficerski 1928. 1928. Warszawa.

Źródła internetowe

<http://austro-hungarian-army.co.uk/nationality.html> (dostęp 12.12.2022)
<https://hib.zhp.pl/wp-content/uploads/2017/03/13.-Proces-rewizji-metody-skautowej.pdf> (dostęp 12.12.2022)

Prasa

„Gazeta Lwowska”. 1936. nr 227, Lwów.
„Zeszyty Kombatantkie”. 2003. nr 36/2003, Warszawa.